

El nacionalisme lingüístic: una opció intervencionista davant les concepcions liberals del mercat lingüístic

per Henri Boyer

Resum

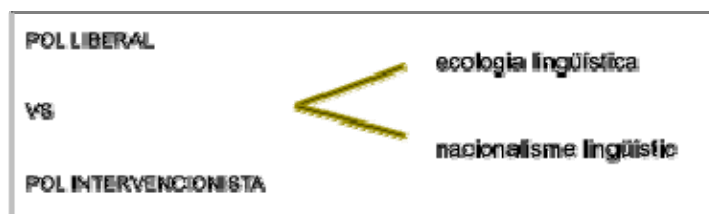
L'autor repassa les diferents posicions sobre els efectes sociolingüístics de la mundialització, i se centra sobretot en el nacionalisme lingüístic, un nacionalisme el fonament del qual és la llengua. Boyer descriu els dos casos de nacionalisme lingüístic de l'Estat espanyol, el galleg i el català, posant especial èmfasi en aquest últim¹.

Sumari

1. Introducció
2. La mundialització i la desaparició de llengües
3. El nacionalisme lingüístic
4. Els nacionalismes lingüístics a Espanya
5. La construcció ideològica d'un nacionalisme lingüístic a Catalunya
6. Conclusions
7. Bibliografia

1. Introducció

De bon grat esquematitzaria les opcions sociolingüístiques (pel que fa a la gestió dels contactes entre llengües) enfrontades actualment en relació amb la *mundialització* i la situació del plurilingüisme planetari i dels plurilingüismes locals d'acord amb una representació on, a un pol de lliurecanvisme, liberal, que fa prevaldre el *laissez-faire* i la llei del(s) mercat(s) (per exemple De Swaan, 2001) se n'oposa un altre d'intervencionista amb dues variants, sovint associades: l'ecologia lingüística (*altermundialista*), que ofereix arguments d'ordre ètic i jurídic (drets humans - drets lingüístics) (per exemple Hagège, 2000; Nettle i Romaine, 2003; Boudreau *et al*, 2003), i el nacionalisme lingüístic, que posa en primer terme un *posicionament identitari* (Boyer, 2004):

El número 99-100 (2001) de la revista quebequesa *Terminogramme* ofereix una excel·lent ocasió per valorar l'estat dels coneixements sobre les «geoestratègies de les llengües» (títol de la publicació en qüestió), és a dir: de les «relacions i [de la] competència [de les llengües] en l'escaquer mundial» (Maurais, 2001, pàg. 7).

Sobre aquest aspecte, en relació amb el debat actual centrat en els efectes sociolingüístics de la mundialització, tal com assenyala R. E. Hamel,

<<les posicions no concorden [...]. Fins i tot entre les que s'oposen a l'hegemonia completa de l'anglès, els punts de vista i les estratègies són divergents. Coneixem, per una part, la tendència a defensar sense restriccions totes les llengües del món i el dret de qualsevol ciutadà a rebre l'educació en la seva llengua; per altra part, existeix una posició que situa la contradicció principal entre l'anglès, per un costat, i les altres llengües nacionals i internacionals, per l'altre (Hamel, 2001, pàg. 130).>>

La segona posició esmentada, la de «sociolingüistes francesos [que] adverteixen sobre els riscos de substitució de les llengües locals en detriment de les llengües nacionals i supranacionals», s'exposa de manera sintètica, en l'article citat de R. E. Hamel, mitjançant l'esment d'una «comunicació electrònica» de L. J. Calvet (Hamel, 2001, pàg. 131, nota 1) per al qual en termes de politologia

¹ Aquest article es basa en diversos treballs meus recents, publicats o en premsa: Boyer 2004, Boyer en premsa 1, Boyer en premsa 2.

lingüística, la promoció de les llengües *minoritàries* o *regionals* o *petites* aniria en el sentit de l'imperialisme anglòfon.

L. J. Calvet ja havia explicat la mateixa posició, en concret sobre Europa, posició que, amb una dimensió deliberadament i excessivament macrosociolingüística, té certament el mèrit de la claredat, però en la qual la preconcepció de la globalització deixa poc de lloc per tenir en compte la complexitat i la diversitat de les situacions.

Jutgeu vosaltres mateixos:

<<[La mundialització] accepta amb grat l'esclat en microcomunitats lingüístiques però suporta malament les llengües intermediàries, supercentrals, que formen localment un nombre igual de punts de resistència. Europa, si evoluciona cap a una federació de regions, tal com desitgen alguns, podria anar cap al domini de l'anglès coexistent amb una pluralitat de *petites* llengües com el galleg, el català, el basc, el cors o l'alsacià, mentre que el francès, l'alemany i l'espanyol retornarien lentament a un estatus de llengües centrals i ja no supercentrals. Des d'aquest punt de vista, la defensa de les llengües *amenaçades* augmentaria la dominació de la llengua hipercentral, de la mateixa manera que, en les situacions postcoloniales, és la divisió lingüística la que reforça les llengües oficials com l'anglès, el francès o el portuguès. De moment, aquest escenari europeu només és una hipòtesi, però dona una nova llum al debat (Calvet, 2002, pàg. 99).>>

D'aquí, doncs:

<<totes les llengües són iguals a ulls del discurs políticament correcte, cosa que vol dir simplement que totes les llengües són llengües, que totes, per exemple, es mereixen ser descrites, però des del punt de vista del seu valor, en les seves funcions i representacions, les llengües són profundament desiguals (*ibid*, pàg. 99).>>

S'impone un comentari sobre el diagnòstic expressat així, encara que es pugui argumentar, en defensa seva, que és una via ràpida, i per tant una simplificació voluntària. No és exactament a la mundialització a qui interessa donar a les regions d'Europa cada vegada més pes, sinó als partidaris (de qualsevol categoria) d'una integració europea en la qual el pes dels estats-nació, alguns dels quals ofereixen una coneguda resistència a pèrdues importants de sobirania, quedaria reduït per dilució de prerrogatives, per dir-ho d'alguna manera. Tanmateix, no totes les regions afectades per aquesta perspectiva constitueixen comunitats lingüístiques històriques: entre les 250 regions que formaven fa poc l'Assemblea de les Regions d'Europa, quantes tenen una *llengua pròpia* diferent de l'oficial a nivell de l'estat, com Catalunya, Galícia o el País Basc a Espanya? Segurament una minoria. Quant a l'analogia amb les situacions postcoloniales, em sembla que prové més d'una retòrica politicomediàtica que d'una autèntica anàlisi comparativa.

D'altra banda, no podria subscriure la hipòtesi globalitzant avançada de manera peremptòria per L. J. Calvet quant a la tendència a portar les llengües supercentrals al rang de llengües centrals, que seria l'eix central de la mundialització lingüística. En concret, tractant-se d'Espanya, pot tranquil·litzar-se: l'espanyol, amb la denominació de castellà no està en cap sentit «en vies de quedar relegat [...] a nivell de llengua regional, al costat del català o del basc» (veg. en concret Boyer i Lagarde dir., 2002), contràriament al que s'esforça a fer creure un cert discurs nacionalista espanyol, aliat als detractors (minoritaris en la comunitat) de la normalització sociolingüística duta a terme pel govern autònom de Catalunya des de 1980 (Boyer, 2003). Igual que el mateix castellà no està amenaçat al Paraguai per l'oficialització del guaraní des de 1992... (Hamel, 2001).

Sabem que, per a Calvet, el model susceptible d'«ordenar en [...] el desordre» és el «model gravitacional» (Calvet, 2002, pàg. 26-27, veg. també Calvet, 1999, pàg. 76-81).

És del tot evident que «una configuració no consisteix només a constatar un estat de fet, és una intervenció transitiva sobre els fets, una presentació entre altres possibles, en funció d'una lògica que dona a aquests fets una certa forma, *un cert sentit*» (*ibid.*, pàg. 28; subratllat meu). Però justament, «entre altres [presentacions] possibles», la que escull Calvet dona, dels fets lingüístics vinculats a la mundialització, un cert sentit que és problemàtic per a qualsevol lingüista que desitjaria situar-se plenament *en el grup A* de W. Labov, malgrat els límits que es poden trobar a aquesta categorització (Labov, 1976, pàg. 357). És fonamentat, doncs, expressar enèrgiques reserves pel que fa a la configuració utilitzada, purament *comptable*, per dir-ho d'alguna manera, quan s'observa el tipus de punt de vista, reductor, que sembla autoritzar:

És confortable creure que si hi ha llengües que desapareixen de l'ús és a causa de la dominació egoista de les *grans* llengües, i que si l'anglès s'imposa com a vehicular internacionalment és a causa de la dominació egoista de la potència americana. Confortable però fals. Si els *parlants* o comunitats lingüístiques se sotmeten a la llei del mercat, si alguns abandonen la seva llengua, deixen de transmetre-la, no és necessàriament perquè tenen el ganivet al coll, sinó més aviat perquè consideren que és en interès propi o dels fills. (Calvet, 2002, pàg. 212)

Un simple recordatori dels nombrosos factors que poden explicar l'«obsolescència [d'una llengua]» enunciats per W. F. Mackey és suficient per subratllar el caràcter estrictament polèmic de les paraules de Calvet:

<<una llengua perd gradualment les seves funcions socials pel biaix de l'emigració, la fam, la malaltia, el genocidi, la baixa de l'índex de natalitat, l'exogàmia, l'absència de treball, l'absència d'instrucció, la pobresa o la prohibició. (Mackey, 2001, pàg. 105)>>

També en el número 99-100 de *Terminogramme* Abram de Swaan, promotor del model gravitacional adaptat per Calvet, planteja una sèrie de reflexions sobre «la constel·lació mundial de les llengües» que il·luminen el model en qüestió² i posen en evidència la inspiració fonamentalment i estretament economicista del model. En realitat, el títol no dona compte del tot de la naturalesa del discurs mantingut a l'article.

En efecte, aquest discurs desenvolupa una anàlisi de la relació entre les llengües, dels seus valors respectius, que prové àmpliament de la lògica industrial i comercial. Es pot jutjar per un cert nombre d'enunciats analògics al màxim:

<<Des d'un punt de vista econòmic, es poden comparar les llengües a les normes industrials i a certes xarxes de distribució (De Swaan, 2001, pàg. 50).>>

<<La lleialtat lingüística és un cas extrem de lleialtat del consumidor (*ibid.*, pàg. 51).>>

<<Quan una persona aprèn una llengua, escull un aparell electrònic [...] o recorre a una xarxa de serveis, augmenta al mateix temps la utilitat d'aquesta llengua, d'aquesta norma o d'aquesta xarxa per a tots els altres usuaris que ja la utilitzen (*ibid.*, pàg. 51).>>

<<Com més gran és l'espai que ocupa en el mercat una norma donada [ex.: PAL i SECAM per a la televisió] [...] més grans són la quantitat i la varietat dels programes i dels enregistraments oferts pels aparells que s'ajusten a aquesta norma. Aquest fet augmenta al seu torn el valor dels aparells per als usuaris. En aquest cas hi ha un paral·lelisme net amb les llengües: com més *parlants* hi ha, més lectors hi ha i per tant hi ha més autors i textos produïts (*ibid.*, pàg. 52).>>

² Explicitat d'altra banda per De Swaan a: "Introduction" i "The evolving European Language system: A theory of communication potential and language competition", *International Political Science Review*, vol 14, núm. 3, juliol 1993.

I es tracta d'«inversió», de «beneficis [...] esperats», de «cost», etc. ja que les llengües són «béns hipercol·lectius». S'és lluny, amb aquesta retòrica, de l'anàlisi de Bourdieu en matèria d'*economia dels intercanvis lingüístics* al si d'una comunitat concreta, segons una jerarquització-articulació de *mercats, mercats dominants* (oficials) i *mercats francs* (perifèrics, dissidents), ja que la dinàmica ecolingüística avançada per Bourdieu no és en definitiva altra cosa que la denúncia d'una ensarronada: la de la independència del mercat lingüístic respecte al context social (socioeconòmic, polític, cultural) (Bourdieu, 1983). Aquesta manera de concebre la relació entre llengua i societat s'uneix a la de Robert Lafont que, en aquest cas sobre un mercat de naturalesa multilingüe, considera que «per al sociolingüista coherent, mai no hi ha "qüestions de llengua", sinó qüestions de societat que els usos envolten igual que en deriven» (Lafont, 1994, pàg. 134).

D'altra banda, De Swaan sembla retre indirectament homenatge a la clarividència de Bourdieu en *Economia sociolingüística* quan aborda els *mercats francs* (com els argots):

<<Certament, existeixen codis i llenguatges secrets que permeten excloure els no-iniciats; curiosament, en un cas així, la hipòtesi central de la nostra teoria (una llengua guanya en valor a mesura que té més *parlants*) no és vàlida. (De Swaan, 2001, pàg. 52, nota 13; subratllat meu).>>

No m'aturaré en un cert nombre d'observacions discutibles que es basen clarament en una informació teòrica o factual incompleta, com aquesta sobre els criolls:

<<Existeixen llengües aparegudes en un passat relativament recent, com les llengües criolles, que van ser *creades* per un nombre relativament reduït de persones, sens dubte nens molt petits, en molt poc temps (*ibid.*, pàg. 53, nota 15).>>

Citaré una altra d'aquestes observacions sorprenents, sobre la interrupció de la transmissió d'una llengua:

<<L'abandó definitiu [de la "llengua en implosió"] només es produeix quan la generació següent deixa d'aprendre la llengua dels pares (De Swaan, 2001, pàg. 59).>>

Evidentment, no són els fills els qui deixen d'aprendre la llengua dels pares, sinó els pares els qui, majoritàriament víctimes d'un sentiment de culpabilitat (Lafont, 1971), d'una actitud d'autodenigració, productes d'una ideologia diglòssica (Boyer, 1991 i 2003) deixen de transmetre la llengua dominada als seus fills.

D'altra banda, Swaan està molt més inspirat en aquestes paraules referides a «l'abandó de la llengua d'origen» (De Swaan, 2001, pàg. 63):

<<El "punt de basculament" en el pas de la diglòssia a l'heteroglòssia intervé quan, per als qui parlen les dues llengües, indígena i exògena, els costos de salvaguarda de la llengua local comencen a guanyar sobre el seu valor Q addicional, en declivi [...]. Una vegada comença la deserció, els pares deixen d'ensenyar³ la llengua als seus fills i, ells mateixos, ja no fan l'esforç de parlar-la *correctament*.>>

Haurà quedat clar que, en general, les afirmacions de De Swaan deixen perplex el sociolingüista. Les llacunes bibliogràfiques en relació amb recerques europees importants en els àmbits abordats, en particular sobre conflicte diglòssic, són sorprenents. Es manifesten per la presència d'afirmacions del tipus: «Les rivalitats i els acords entre grups lingüístics no han atret gaire atenció fins ara»... (*ibid.*, pàg. 65)

³ No transmetent o no parlen serien formulacions més adequades.

Aquestes observacions crítiques i reserves puntuals no treuen res a l'interès global del dossier presentat per *Terminogramme*. El conjunt de les aportacions té el mèrit de fer avançar el coneixement sobre gestions de llengües, mostrar-ne els envits i posar en evidència les febleses i els esculls d'una reflexió en ple desenvolupament. Així es pot, s'ha de discutir el fet que una «versió forta de la teoria de Whorf i Sapir segons la qual una llengua imposa límits al pensament dels qui la parlen» inspira dos grans tipus de geoestratègies en vigor: «la cursa per la “part del mercat” per part dels representants de les grans llengües internacionals, i la protecció de les llengües en via de desaparició empresa per la comunitat dels lingüistes i pels representants de les organitzacions no governamentals que s'ocupen dels drets lingüístics de les minories» (Kibbee, 2001, pàg. 69).

2. La mundialització i la desaparició de llengües

En el dossier no falten referències a l'informe de D. Graddol *The Future Of English?* (1997), editat pel British Council, informe en què s'evoca la possible desaparició de nombroses «llengües locals» (Kibbee, 2001, pàg. 72). És segurament la qüestió de l'amenaça de *mort* que la mundialització fa pesar sobre aquestes llengües, i la seva defensa, la que provoca els posicionaments, com s'ha vist, més discutits. Certament, «les llengües no són equivalents a les espècies», però per què «la pèrdua d'una llengua no [seria] un fet equivalent a la pèrdua d'una espècie?» (Kibbee, 2001, pàg. 73).

És difícil no subscriure el punt de vista segons el qual «en tant que investigadors podem i hem d'ajudar els qui volen defensar el seu patrimoni lingüístic, però no tenim el dret de jutjar els qui escullen no fer-ho» (*ibid.*, pàg. 78). La qüestió és justament saber en quina mesura hi ha veritablement *elecció*, és a dir, llibertat d'elecció. L'experiència ha mostrat i ens mostra, en el sòl europeu en concret, que sobre aquest tema no convé parlar d'elecció deliberada, sinó en general de violència (no sempre simbòlica) exercida sobre una comunitat lingüística en situació de domini i del procés representacional estigmatitzant que se'n desprèn i al final del qual la comunitat en qüestió en la seva quasi totalitat *pateix* més que no escull la desaparició dels usos normals de la seva llengua històrica, fins i tot si cal observar que aquesta desaparició només es produeix a llarg o molt llarg termini.

Sobre aquesta qüestió, D. Nettle i S. Romaine apunten que «nombrosos [...] exemples de pas d'una llengua a una altra il·lustren la dificultat d'una coerció i la tria deliberada» (Nettle i Romaine, 2003: 102). De fet, i aquest és el nucli del posicionament ecolingüístic, «un canvi de llengua prové d'una modificació de l'entorn nacional o social» (*ibid.*, 106). I per exemple «quan s'observa de més a prop, ens adonem que, per bé que sovint ha semblat que els *parlants* de les llengües cèltiques, confrontats a la tria conscient o inconscient entre la llengua metropolitana [= l'anglès] i la llengua perifèrica [= el còrnic, l'irlandès, el gal·lès], afavorien la llengua metropolitana, *aquesta no era sempre una tria deliberada o fàcil*. Els hawaïans, per exemple [...] han fet aquesta tria en un marc definit i limitat per dominacions polítiques i culturals sistemàtiques»: «Durant [els] llargs conflictes entre les llengües metropolitanes i perifèriques, *els pobles de la perifèria no han tingut quasi mai una elecció real*» (*ibid.*, 152 i 158; subratllat meu).

Un dels principis bàsics de l'ecologia lingüística recull el mateix fonament de qualsevol preocupació ecologista: «La preservació d'una llengua en el sentit més ampli implica el manteniment del grup que la parla» (*ibid.*, 192). I no es pot dubtar que aquesta preservació passa per «estratègies de dalt a baix» que van en el sentit d'integrar «la preservació de les llengües en el moviment activista general a favor del medi» i de «posar en marxa polítiques lingüístiques a nivell local, regional i internacional que formin part d'una planificació política i de gestió general dels recursos» (*ibid.*, 213) però també passa per «estratègies de baix a dalt» ja que «fer massa atenció a les polítiques oficials pot resultar contraproductiu en absència d'altres activitats als nivells inferiors» (*ibid.*, 191). Així, «la preservació d'una llengua ha de començar al principi a la mateixa comunitat, gràcies a esforços voluntaris, i finançar-se de baix a dalt amb els recursos de la comunitat» (*ibid.*, 2002). Es poden recordar en aquest sentit les escoles associatives bilingües que apliquen la immersió lingüística (exemple: les *calandretas* a l'àrea occitana), creades per militants de llengües dominades.

En definitiva, el posicionament ecolingüístic considera que «no és possible assegurar un desenvolupament polític, econòmic o social sense privilegiar el desenvolupament lingüístic» (*ibid.*, 185).

3. El nacionalisme lingüístic

Aquest posicionament de tipus intervencionista és evidentment de naturalesa prou diferent a la d'un altre posicionament, també de tipus intervencionista: el *nacionalisme lingüístic*. M'aturaré ara de manera molt més extensa en aquesta altra variant del pol intervencionista, que ha fet rajar molta tinta en els últims temps: el *nacionalisme lingüístic*, recorrent a un cert nombre de discursos, tant discursos provinents de les ciències socials com discursos més o menys deliberadament *implicats*, relacionats essencialment amb el nacionalisme lingüístic. Els temps que corren són certament reticents respecte a aquest nacionalisme, en concret. S'ha vist proliferar, en efecte, a partir dels conflictes a l'antiga Iugoslàvia, afirmacions alarmistes sobre els riscos de separatismes engendrats pels nacionalismes culturals o ètnics que amenaçarien estats considerats d'altra banda sòlidament *nacionals*⁴. Està en marxa un prisma deformant, disposat a diabolitzar qualsevol nacionalisme, sobretot si emana de la perifèria d'un estat-nació històricament establert (veg. per exemple Lacoste, 1998). Aquí i allà, en la literatura especialitzada, es tendeix a prendre totes les distàncies desitjables en relació amb les «ideologies nacionalistes que van cremar, en els últims segles i fins a un passat recent, tal o tal part del continent» europeu i del «mecanisme» que fa que «les passions nacionalistes es poden focalitzar en les llengües» (Crepon, 2001, 28 i 33). Es pot tractar d'anàlisi en què la confusió sembla mantinguda sobre diversos posicionaments que no necessàriament enllacen: *autonomisme*, *nacionalisme*, *independentisme* (Lacoste, 1998).

Com qualsevol *ideologia*, el nacionalisme és una construcció sociocognoscitiva específica, formada per l'associació de representacions compartides amb vocació de legitimar discursos performatius i de generar un cert nombre d'opinions i d'accions col·lectives (veg. Boyer, 2003, 9-19). Es podrà així parlar de nacionalismes amb una dominant racialista, o amb una dominant ètnica, o de nacionalismes amb una dominant cultural, categoria amb la qual està evidentment relacionat el que jo anomeno *nacionalisme lingüístic*.

La posició d'un especialista en la matèria, E. Hobsbawn, sobre aquest tipus de nacionalisme és interessant precisament perquè revela la dificultat d'alguns especialistes per tractar serenament (és a dir, sense *a priori*) i amb rigor un tema que segurament es pot considerar polèmic, ja que està inscrit en les tempestes polítiques i militars dels dos últims segles. És interessant igualment perquè tendeix a minimitzar la dimensió (socio)lingüística de la construcció ideològica nacionalista, i per tant a relativitzar l'existència d'un *nacionalisme lingüístic*.

Per exemple: si és evident que, per als «teòrics francesos» (de la Revolució), la nacionalitat era «determinada per la *ciutadania* francesa», és molt excessiu afirmar que aquests mateixos teòrics «van haver de barallar-se amb tossuderia contra qualsevol temptativa de fer de la llengua parlada un criteri de la nacionalitat» (Hobsbawn, 1992, 31-32) ja que, com reconeix el mateix autor, «hi ha pocs dubtes que, per a la majoria dels jacobins, un francès que no parlava francès era sospitós» (*ibid.*, 33): molt aviat, en efecte, la Revolució va fer de la unificació lingüística del territori nacional a favor exclusivament del francès un envit polític fonamental per a la nació francesa (Schlieben-Lange, 1996; Boyer, 1991, 52-71; Boyer, 2003, 49-57). G. Kremnitz també subratlla que la nació revolucionària francesa «comença molt ràpidament a definir-se en termes de pràctica cultural unificada» (Kremnitz, 2000, 25; veg. també Hermet, 1996).

4. Els nacionalismes lingüístics a Espanya

Igualment, la història dels nacionalismes perifèrics a Espanya desmenteix l'afirmació de Hobsbawn segons la qual «existeix una analogia evident entre la manera com els racistes insisteixen en la importància de la puresa de la raça i els horrors de les cruïlles entre races, i la manera en què tantes formes de nacionalisme lingüístic –per no dir totes– insisteixen en la necessitat de purificar la llengua nacional dels seus elements estrangers» (Hobsbawn, 1990, 139-140). En efecte, si s'ha pogut observar l'emergència a Espanya al segle XIX d'un nacionalisme de tipus racialista al País Basc, dos altres nacionalismes perifèrics lingüístics (i evidentment culturals), el català i el galleg, han demostrat la seva capacitat, per un costat d'organitzar la resistència comunitària contra

⁴ Veg. sobre aquesta qüestió diversos números de la revista francesa *Hérodote*, per exemple *Périls géopolitiques en France* (núm. 80/1996), *La question de l'Espagne* (núm. 91/1998), *Nationalismes régionaux en Europe* (núm. 95/1999) i altres.

l'empresa d'assimilació lingüística programada per l'Estat, específicament l'Estat franquista⁵, i per l'altre d'integrar la complexitat i la diversitat socials en els seus objectius, sobre polítiques lingüístiques en primer terme. A més, Hobsbawn ret de passada homenatge al catalanisme que «[ha] obtingut un èxit molt més espectacular en l'assimilació dels immigrants (essencialment obrers) al seu país que el moviment basc» (Hobsbawn, 1992, 180). Precisament, pel que fa al nacionalisme basc, L. Joly ha mostrat bé que al País Basc «fins i tot el nacionalisme de principis de segle, de caràcter més clarament racialista, havia atorgat un lloc important a la llengua. Amb les teories nacionalistes d'esquerra l'euskera pren el paper de llengua nacional i en l'imaginari col·lectiu, aprendre-la, utilitzar-la i defensar-la esdevenen actes de revolta contra el franquisme», encara que «avui, la relació entre nacionalisme basc i llengua [sigui] molt heterogènia. Fins i tot si tots els nacionalistes bascos estan d'acord a defensar l'euskera, existeix un nacionalisme basc (i bascófon), per al qual la llengua és la quinta essència de la basquitud, i parlar-la, en la mesura del possible, una obligació. Al contrari, existeix un nacionalisme només reivindicatiu en relació amb la llengua [...] per al qual la relació entre nació basca i llengua funciona en un sentit únic: el bascófon és basc, però no cal saber basc per força per ser basc» (Joly, 2004, 87-88).

Tanmateix, no es tracta ara de fer de la llengua el fonament major de *qualsevol* nacionalisme, del basc en concret, de naturalesa bastant composta. És clar que una avaluació honesta porta a considerar que «*si es deixen de banda els casos concrets*, no hi ha cap raó per pensar que la llengua ha estat *més que un criteri entre altres* pel qual la gent indica la seva pertinença a una col·lectivitat humana» (Hobsbawn, 1992, 83; subratllat meu). Però són precisament «els casos concrets» en qüestió els que ara m'interessen com a sociolingüista.

Així, dedicaré (breument) el que segueix a aquest nacionalisme tan criticat i que, tanmateix, bé podria, en aquests temps de «globalització», aspirar a una segona joventut (en relació amb la preocupació ecolingüística abordada més amunt -ben present en el discurs sociolingüístic contemporani-), sobretot quan es tracta de «nacions sense estat», en altres paraules de *nacionalitats* minoritàries però culturalment, socialment, econòmicament dinàmiques, com indica M. Guibernau:

<<Els nacionalismes democràtics de les nacions sense estat poden ésser considerats en certa mesura com una reacció a una globalització cada vegada més intensa que transforma l'estat nació tradicional. A través de la seva capacitat per crear identitat en un món on la modernitat avançada ens ha omplert de dubtes sobre el mètode racional que es considerà com a infal·libre des dels anys de la Il·lustració, les nacions sense estat troben un espai i una funció concrets. Aquests es manifesten en la defensa dels drets individuals a través de la reivindicació del dret de les col·lectivitats a mantenir i desenvolupar les seves cultures sense caure en l'exclusivisme, tot exigint el reconeixement i el respecte, i oferint-lo alhora a aquells que són diferents (Guibernau, 2000, 103).>>

Espanya ofereix clarament dos casos de *nacionalisme lingüístic* (els casos del nacionalisme basc i sobretot el del nacionalisme espanyol queden una mica descentrats respecte a les nostres afirmacions, malgrat que hi ha punts de convergència) amb dues llengües romàniques com a referència: un a Catalunya (que pot ser considerat com un model del gènere), l'altre a Galícia. Si a la Comunitat Autònoma de Galícia l'opció política nacionalista (representada pel Bloque Nacionalista Galego) és minoritària en el tauler de la Comunitat, és fins ara majoritària a Catalunya: la coalició nacionalista Convergència i Unió ha regnat sense repartiment sobre la Comunitat Autònoma durant més de vint anys. Des de les eleccions autonòmiques de 2003, al si de la coalició d'esquerra que és al poder, el segon dels components (per la força electoral que representa), Esquerra Republicana de Catalunya, s'afirma no tan sols nacionalista sinó també independentista.

⁵ Ja que, contràriament a l'afirmació d'E. Hobsbawn en relació amb el «cas en què la nació dominant [...] va intentar suprimir de manera activa llengües i cultures menors», segons el qual «fins a finals del segle XIX, això era estrany fora de França» (Hobsbawn 1990:52), l'Estat espanyol es va lliurar des del segle XVIII a «un castellanocentrisme «lingüística» i «glotofàgic» (F. Martín a Boyer i Lagarde ed. 2002: 39)

A Galícia, el nacionalisme no ha tingut cap dificultat per proclamar la preeminència de la llengua gallega com a tret identitari: és la llengua principal del 46% dels gallecs (contra un 37% per al castellà) i coprincipal del 17% (Siguan, 1999). I R. Máiz assenyala que, en una obra de referència per al nacionalisme gallec, *Sempre en Galiza* de Castelao, «se reitera una y otra vez que Galicia es una nación por concurrir en ella una serie de caracteres objetivos discriminantes: rasgos diacríticos que son fundamentalmente tres: "lengua", "tierra" y "cultura", de las que la primera se alza como factor clave» (Máiz, 2000, 189; subratllat meu).

El principal problema plantejat al nacionalisme gallec quant a la llengua és avui, i des de la posada en marxa d'una política lingüística institucional per la Xunta (el govern autònom gallec), el d'un antagonisme sociolingüístic entre una tendència dita «reintegracionista» o «lusista», que desitja la integració ostensible del gallec a la lusofonia per l'ús ortogràfic del portuguès, i una tendència dita «autonomista» o «isolacionista» que segueix les normes ortogràfiques de l'Institut da Lingua Galega (aprovades per la Real Academia Galega) i oficialitzades per la Dirección Xeral de Política Lingüística de la Xunta, normes oficials considerades per l'altra tendència massa dependents del castellà (Alén, 2000)⁶. De fet, es tracta d'un dilema per als nacionalistes: o bé el gallec no és una llengua romànica completa, sinó un dialecte del portuguès i així el nacionalisme queda privat d'individuació lingüística, o bé el gallec és una llengua romànica completa (mare/germana del portuguès) i malgrat una agrupació gràfica amb el castellà constitueix un atribut diferenciador *nacional*. El debat és lluny d'estar tancat.

Passi el que passi amb el debat sociolingüista, i aquest és un handicap a parer meu redhibitori, «hay pocas señales de una movilización efectiva de la burguesía a favor del gallego análoga a la movilización que se logró en su tiempo en Cataluña en favor del catalán. Y no hay que olvidar que en la "batalla por el catalán" la burguesía culta ha sido el factor decisivo» (Coseriu, 1987, 135).

5. La construcció ideològica d'un nacionalisme lingüístic a Catalunya

Segurament és en efecte a Catalunya on la construcció ideològica d'un nacionalisme lingüístic ha anat més lluny des d'un punt de vista teòric i sociològic (la bibliografia sobre el tema és considerable i s'enriqueix quotidianament a través d'obres, números de revistes, seminaris, col·loquis, taules rodones, debats, dossiers i articles de premsa...). Tot i que a causa de la immigració interna massiva (d'origen castellanoparlant), l'equilibri demolingüístic va quedar modificat en el transcurs de la postguerra, les xifres d'ús del català com a llengua principal o llengua coprincipal, tot i ser inferiors a les de Galícia, són elevades: respectivament 41% i 16% (Siguan, 1999).

Les proclamacions nacionalistes de preeminència de la *llengua catalana* sobre els altres elements constitutius en la definició de la *nació catalana* no falten en el molt ampli corpus nacionalista. Un dels textos fundadors del nacionalisme català a la fi del segle XIX, les cèlebres Bases de Manresa (1892-1893), ho indica clarament (es tracta de la 3a Base): «La llengua catalana serà l'única que ab carácter oficial podrà usarse a Catalunya y en las relaciones d'aquesta regió ab lo Poder central» (*Assambleas catalanistes (primera), Manresa, Barcelona 1893*, a Bases de Manresa 1992, pàg. 229). La llengua és en els nacionalistes catalans l'«element central de la representació de la identitat col·lectiva» que compleix una «funció simbòlica i participativa» (Tejerina Montaña, 1992, 52-72; traducció meva).

El segle XX ha vist doncs desenvolupar-se a Catalunya un *model* de nacionalisme lingüístic que durant els dos últims decennis de poder polític nacionalista al capdavant de les institucions autonòmiques no ha deixat de consolidar-se. I es pot dir que, de simple *representació* al si d'una ideologia política, la llengua ha estat objecte d'un procés de metonimització/simbolització al si del discurs nacionalista, fins a esdevenir l'element representacional central, motor, de la ideologia en qüestió.

⁶ Hi ha una tercera tendència (dita «de mínims») que, al mateix temps que lloa el reintegracionisme, accepta fer (provisionalment ?) algunes concessions ortogràfiques a la tendència autonomista.

Un dels actors polítics d'aquest esclat del nacionalisme lingüístic català és sense discussió Jordi Pujol, que haurà presidit durant més de vint anys la Generalitat de Catalunya (el govern autònom) sabent fer-se el portaveu i defensor intractable de la llengua catalana, contribuint a instaurar a la Catalunya autònoma un important dispositiu de política lingüística (Boyer i Lagarde dir., 2002, 96), a partir d'una legislació que es va escampar per les altres comunitats d'Espanya amb una «llengua pròpia», i mantenint un discurs públic amb vocació consensual però inspirat per un indiscutible posicionament nacionalista.

En una de les seves intervencions més solemnes sobre el tema, una conferència pronunciada el 22 de març de 1995 al Palau de Congressos de Montjuïc a Barcelona, titulada «Què representa la llengua a Catalunya?» (Pujol, 1996), el President de la Generalitat en exercici es va lliurar a una explicació detallada, en mode emfàtic, del *model* català de *nacionalisme lingüístic*. Del llarg discurs exemplar no recordaré, per tancar aquestes reflexions, més que l'articulació entre els diversos elements constitutius de la representació identitària de la llengua catalana proposada/imposada per Pujol al seu auditori, segons una construcció argumentativa orientada cap a la necessària defensa del català, considerat en situació precària:

1. *La llengua catalana és el fonament de la nació catalana.*⁷
2. *La llengua catalana és l'única llengua històrica, patrimonial, de Catalunya.*
3. *Aquesta llengua ha estat víctima d'una persecució despietada que ha tingut com a objectiu destruir-la. El responsable n'és l'Estat espanyol (en particular l'Estat franquista).*
4. *Feliçment, els catalans han donat prova de fidelitat (de lleialtat) pel que fa a la seva llengua i han resistit a l'intent de destrucció.*
5. *Tanmateix aquesta persecució ha deixat greus seqüeles: la llengua catalana està en situació de feblesa.*
6. *Aquesta feblesa, deguda a l'empresa de persecució, fa legítima una acció col·lectiva a favor seu: política lingüística institucional però també militància catalanista.*

Aquesta és clarament una modelització del *nacionalisme lingüístic* amb un nucli dur de *representacions* (l'exclusivitat, el caràcter històric-patrimonial, l'agressió / la repressió de la qual ha estat / és víctima, la lleialtat comunitària respecte a la llengua, exemplar en el passat i que ha de perllongar-se en una militància lingüística) la pertinència del qual segurament trobaríem en altres llocs.

Així, no és sorprenent que Catalunya hagi esdevingut des de principis dels anys vuitanta la locomotora de les reconquestes sociolingüístiques per a les llengües d'Espanya diferents del castellà (gallec, basc...), i un exemple reconegut en matèria glotopolítica en el pla internacional: en la seva confrontació de tres dels intents contemporanis d'inversió d'una substitució lingüística, J. A. Fishman (1993), tot considerant que l'objectiu d'una plena normalització serà més llunyà que per a l'hebreu a Israel o el francès al Quebec, saluda la restauració a Catalunya del català com a llengua de comunicació de ple exercici d'una societat moderna, tant en el pla funcional com en el pla simbòlic, restauració d'altra banda consensual (Fishman, 1993). Aquest reconeixement és compartit per la comunitat científica dels sociolingüistes que mesuren tot el camí recorregut al Principat en dos decennis de normalització lingüística (Boyer i Lagarde ed., 2002)⁸.

En efecte, la «batalla de la llengua» (Pujadas, 1988), batalla clarament col·lectiva però amb el catalanisme polític com a poderós motor, es va institucionalitzar progressivament sota la direcció de la Generalitat, i sobretot per l'acció de la Direcció General (avui Secretaria) de Política Lingüística i d'altres estructures de gestió glotopolítica (com el Consorci per a la Normalització Lingüística).

⁷ Tanmateix, la *nació catalana* té, des del punt de vista polític, una geometria variable: limitada al «Principat» en el discurs amb vocació consensual (el de Jordi Pujol, per exemple), estesa als «Països Catalans» per als militants nacionalistes d'esquerra i d'extrema esquerra, començant pels (socio)lingüistes (veg. per ex. *El nacionalisme català a la fi del segle XX*, Barcelona, Edicions de la Magrana / Edicions 62, 1989)

⁸ No es pot oblidar, com a preàmbul a la política lingüística instaurada després de l'Estatut d'Autonomia de 1979, la lluita dels nacionalismes perifèrics d'Espanya (catalans en primer terme) per fer inscriure a la Constitució de 1978 (article 2), l'especificitat de les «nacionalitats» (Catalunya, Galícia, País Basc) davant de les «regions» (Boyer, 1991).

S'ha tractat, després d'un període de recuperació sociolingüística, de fer del català la llengua prioritària de Catalunya. Així, la nova llei lingüística de 1998, dita de *política lingüística*, precisa bé els estatus respectius de les dues llengües cooficials de Catalunya, segons els dos principis reconeguts sobre el tema (Mackey, 1976): el *principi de territorialitat*, que consagra el català com la «llengua pròpia» de la Comunitat Autònoma de Catalunya; el *principi de personalitat*, que protegeix l'usuari-ciutadà i que és reconegut gràcies a la cooficialitat del castellà i del català.

Una llei que, per als responsables de la política lingüística, *reafirma la identitat nacional i consolida el model lingüístic català*. Tanmateix, aquesta llei no ha estat aprovada en circumstàncies tan favorables com la precedent Llei lingüística de 1983 i el voluntarisme nacionalista (totes les tendències nacionalistes confoses) ha estat segurament decisiu per adoptar-la.

L'èxit indiscutible d'una política lingüística de normalització vigorosa, que la Llei de 1998 intenta ampliar, es deu de manera incontestable a les aspiracions ben reals de la comunitat catalanòfona (comunitat que, sens dubte, es viu majoritàriament com a *nacional*) sobre la qüestió, sense negligir l'eficàcia del dispositiu administratiu i tècnic de *normalització*. Un dispositiu i disposicions legals que, per la seva mateixa eficàcia, s'ha dit que institucionalitzen (i fins i tot es podria dir *funcionaritzen*) l'empresa de *normalització*, amb el risc d'anestesiàr parcialment la societat civil en la seva fibra nacionalista: a més, es veu clarament que les manifestacions militants de suport a la normalització lingüística sovint no són més que reaccions a manifestacions d'hostilitat cap a aquesta normalització, percebudes com a anticatalanistes. Aquest és potser un dels límits d'una política lingüística essencialment *oficial*, fins i tot si intenta fomentar «estratègies de baix a dalt».

6. Conclusions

Avui no és gaire políticament correcte, hi estic d'acord, no proclamar les distàncies envers el nacionalisme, el nacionalisme lingüístic entre altres. Certament, les peripècies sagnants de l'explosió de Iugoslàvia i les crispacions infantils al voltant de la *llengua* dels nous Estats que en van sorgir (en particular del seu nom) (veg. per exemple Djordjevic, 2002) no han deixat de portar aigua al molí dels detractors del nacionalisme lingüístic que són, ben sovint, a França, els paladins d'un Estat-Nació francès dur i pur, del qual es coneix l'*unilingüisme* absolut (Boyer, 2003, 49-57), a penes temperat en l'última època per restriccions essencialment internacionals, i a Espanya els paladins d'un tot-espanyol d'una altra època. Certament, es pot retreure als nacionalistes catalans al poder fins al 2003 d'haver instrumentalitzat en alguns sentits, en l'exercici del poder autònom i davant l'Estat espanyol, la identitat lingüística de Catalunya. Però el sociolingüista no té per missió celebrar ni tampoc diabolitzar una o una altra opció (gloto)política. Pot, fins i tot, estar obligat a observar serenament quines opcions/decisions polítiques van (democràticament) en el sentit de la protecció del plurilingüisme, en el sentit de la defensa de les «llengües petites», de les «llengües sense estat», de les llengües «minoritàries» o «regionals». Ara bé, és obligat també constatar que, davant les amenaces de la *mundialització* en aquest àmbit, per més que desagradi a L.-J. Calvet (Calvet, 2002; Boyer, 2002), algunes opcions polítiques són més pertinents que d'altres, aquí i allà. Certs *nacionalismes lingüístics*, democràtics, integradors, com el que ha permès que a Catalunya el català torni a ser una llengua de ple exercici social i que a Espanya la qüestió lingüística sigui objecte d'un ampli debat, de vegades tens però prometedor, mereixen tota l'atenció del sociolingüista.

Miquel Siguan, com a observador rigorós de la situació lingüística a Espanya i a Europa, assenyala justament el desafiament al qual està i estarà sens falta confrontada una llengua com el català, remarcant clarament la responsabilitat dels ciutadans sobre la qüestió en les seves tries polítiques: «En un futur previsible, el català continuarà existint però en un aiguabarreig de llengües, algunes molt fortes a nivell internacional, on haurà de guanyar dia a dia la seva permanència. I serà la decisió dels habitants de les terres catalanes de continuar parlant la seva llengua i les seves opcions polítiques a l'hora de triar governants que la defensin allò que decidirà el futur de la llengua» (Siguan, 2002, 55).

7. Bibliografia

- ALÉN GARABATO, M.C. (2000), «Le galicien piégé par l'histoire? La question de la norme», *Lengas* núm. 47.
- Bases de Manresa. Assambleas catalanistas. Manresa 1892– Reus 1893* (1992), Barcelona, Generalitat de Catalunya - Editorial Blume.
- BERAMENDI X.G. (1998), «Identidade, etnicidade e Estado na Espanha contemporânea», *Grial* núm. 138, Vigo.
- BOUDREAU A., DUBOIS L., MARAIS J., MC CONNEL G. (2002), *L'écologie des langues / Ecology of languages, Mélanges William Mackey / Homage to William Mackey*, París, L'Harmattan.
- BOUDREAU A., DUBOIS L., MARAIS J., MC CONNEL G. (2003), *Colloque international sur l'Écologie des langues*, París, L'Harmattan.
- BOURDIEU P. (1983), "Vous avez dit "populaire"?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, núm. 46.
- BOYER H. (1991), *Langues en conflit*, París, L'Harmattan.
- BOYER H. (2002), "La "mort" des langues : une question (toujours) d'actualité ", *Lengas*, núm. 51.
- BOYER H. i DE PIETRO J.F. (2002), "De contacts en contacts : représentations, usages et dynamiques sociolinguistiques", a Boudreau et al., *L'écologie des langues / Ecology of languages, Mélanges William Mackey / Homage to William Mackey*, París, L'Harmattan.
- BOYER H. (2003), "Le poids des représentations sociolinguistiques dans la dynamique d'un conflit diglossique", a BOUDREAU et al.: *Colloque international sur l'écologie des langues*, París, L'Harmattan.
- BOYER H. i LAGARDE C. (2002), *L'Espagne et ses langues. Un modèle écolinguistique?*, París, L'Harmattan.
- BOYER H. (2003), *De l'autre côté du discours. Recherches sur le fonctionnement des représentations communautaires*, París, L'Harmattan.
- BOYER H. (2004), «Langue et nation: le modèle catalan de *nationalisme linguistique*», *Mots* núm. 74, ENS Editions, Lió.
- BOYER H. (2005), «Les langues minoritaires à l'encan? De la "course à la "part du marché" " à l'"acharnement thérapeutique ": discours sur la dimension linguistique de la mondialisation.», *Territoires et promotion des langues*, sota la direcció d'A. Viaut, Burdeus, MSH d'Aquitaine
- BOYER H. (en premsa), «Qui a peur du nationalisme linguistique?»
- CALVET L.J. (1974), *Linguistique et colonialisme. Petit traité de glottophagie*, París, Payot.
- CALVET L.J. (1999), *Pour une écologie des langues du monde*, París, Plon.
- CALVET L.J. (2002), *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la mondialisation*, París, Plon.
- CALVET L.J. i VARELA L. (2002), "XXIe siècle: le crépuscule des langues? Critique du discours politico-linguistiquement correct ", *Estudios de sociolingüística*, vol. 1-2, Universidade de Vigo, Vigo.
- COSERIU E. (1987), «El gallego y sus problemas. Reflexiones frías sobre un tema candente», *Lingüística española actual* núm. IX/1, Madrid, Instituto de Cooperación Iberoamericano i Ed. La Muralla.

- CRÉPON M. (2001), «Ce qu' on demande aux langues (autour du *Monolinguisme de l'autre*)», *Raisons politiques* núm. 2, nova sèrie (La République des Langues), Presses de Sciences Po.
- DJORDJEVIC K. (2002), «Le rapport complexe entre la *langue* et la *nation*. L'exemple de l'«espace yougoslave»», *Lengas* núm. 51, Montpellier.
- GUIBERNAU M. (2004), «Catalunya: comunitat política en l'era global», *Idees* núm. 6, Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, Barcelona.
- HAGEGE C. (2000), *Halte à la mort des langues*, París, Odile Jacob.
- HAMEL R.E. (2001), "L'apparition de nouvelles politiques linguistiques dans les blocs régionaux: les cas du Mercosur en Amérique du sud", *Terminogramme*, núm. 99-100, Les publications du Québec.
- HELLER M. (2002), "L'écologie et la sociologie du langage" a Boudreau *et al.*, *L'écologie des langues / Ecology of languages, Mélanges William Mackey / Homage to William Mackey*, París, L'Harmattan.
- HERMET G. (1996), *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, París, Senil.
- HOBSBAWN E. (1990-1992), *Nations et nationalisme depuis 1780*, París, Gallimard
- JOLY L. (2004), «La cause basque et l'euskera», *Mots* núm. 74, ENS Editions, Lió.
- KEBBEE D.A. (2001), "Les géostratégies des langues et la théorie linguistique", *Terminogramme* núm. 99-100, Les publications du Québec.
- KREMnitz G. (2000), «Langue et nation - Une relation périlleuse. Quelques réflexions», *Estudis Romànics*, XXII.
- LACOSTE Y., (1998), «La question de l'Espagne», *Hérodote* núm. 91.
- LAFONT R. (1971), «Un problème de culpabilité sociolinguistique: la diglossie franco-occitane», *Langue française* núm. 9.
- LAFONT R. (1994), «In memoriam temporis acti et occitanae loquelae», *Lengas* núm. 36.
- MACKEY W.F. (2001), " Prévoir le destin des langues ", *Terminogramme* núm. 99-100, Les publications du Québec.
- MÁIZ R. (1998), «A reconstrucción técnica do nacionalismo e as demandas políticas da democracia", *Grial* núm. 138 (Vigo).
- MAURIS J. (2001), "Vers un nouvel ordre linguistique mondial?", *Terminogramme* núm. 99-100, Les publications du Québec.
- NETTLE D. i ROMAINE S. (2003), *Ces langues, ces voix qui s'effacent*, París, Editions Autrement.
- PRAT DE LA RIBA E. (1985), «Importància de la llengua dins del concepte de la nacionalitat», comunicació d'Enric Prat de la Riba. *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Barcelona, 1906*. Editorial Vicens-Vives, Barcelona.
- PUJOL J. (1995), «Què representa la llengua a Catalunya?», conferència de Jordi Pujol al Palau de Congressos de Montjuïc (22-3-95), Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions. Col·lecció *Paraules del President de la Generalitat*, vol. 26 (gener-desembre 1995), Barcelona.
- SIGUAN M. (1999), *Opiniones y actitudes. Conocimiento y uso de las lenguas*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

El *nacionalisme lingüístic*: una opció intervencionista davant les concepcions liberals del mercat lingüístic, per Henri Boyer

SIGUAN M. (2002), «Llengües i cultures en un món globalitzat», a T. Mollà ed.: *Llengües globals, llengües locals*, Alzina, Bromera

TEJERINA MONTAÑA B (1992), *Nacionalismo y lengua*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas

Henri Boyer

ARSER-Laboratoire DIPRALANG / Université Montpellier III
<henri.boyer@univ-montp3.fr>